

Het Nationaal Ontwerp Archief als rolmodel voor culturele particuliere archieven

De ontwikkeling van het Nationaal Ontwerp Archief (NOA) kan als voorbeeld dienen voor de aanpak van particuliere archieven. Wat was de achtergrond ervan, welke concrete resultaten heeft het opgeleverd en welke lering kan eruit worden getrokken?

Vormgevingserfgoed is bij uitstek verspreid over ontwerpers, producenten, distributeurs en consumenten. Daarbij kunnen de objecten uit een vormgevingsarchief zulke vormen aannemen dat de onderdelen eigenlijk onder museale condities, in archiefomgevingen of in een bibliotheek thuishoren. Daarom was de crux van de systematiek voor het NOA: centrale digitale registratie en decentrale fysieke onderbrenging in stand houden en versterken. Een belangrijk resultaat van de inspanningen rondom het NOA is het veiligstellen van negentien archieven.¹ Hoewel het NOA momenteel een inactief bestaan leidt, zijn er vruchten te plukken voor de discussie over en zoektocht naar een hernieuwde aanpak van behoud, beheer, ontsluiting en presentatie van particuliere archieven.

Zorgvuldigheid is geboden

Nederland is trots op de creatieve industrie en beschouwt zijn ontwerp als een belangrijk exportproduct. Alle aandacht voor de economische waarde strookt niet met de focus op designerfgoed en het behoud ervan. Door bezuinigingen op behoud en beheer wordt de continuïteit van het beleid voor vormgevingserfgoed bedreigd. Nederland moet zorgvuldig omspringen met het waardevolle designerfgoed en waken voor een destructief Droste-effect dat ons culturele geheugen beschadigt.

Het is raadzaam te blijven investeren in opleidingen, onderzoek en presentaties, om zowel de staande praktijk als de identiteit van het Nederlandse ontwerp in stand te houden. Onderzoekers en designprofessionals hebben er baat bij de achtergrond van een ontwerp te kennen. Hoe belangrijk een eindproduct ook lijkt, voor volledig begrip ervan is kennis van de bronnen nodig: brieven, schetsen, wijzigingen in de opdracht of de uitvoering, prototypes, bestektekeningen met berekeningen, maten en materialen. Dit plaatst een product in de tijd en een culturele context en levert nieuwe inzichten voor oplossingen op. Het volstaat niet om louter eindproducten in museale collecties op te nemen; de ontwerpprocessen die in de archieven liggen zijn broodnodig om de wereld te verklaren. Kortom, Dutch Design kan niet zonder vormgevingserfgoed.

Digitaal centraal en fysiek decentraal

Begin 21ste eeuw sloegen drie partijen de handen ineen voor een masterplan voor vormgevingserfgoed (Schwartz et al. 2002, Kok 2002). Het RKD-Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, het voormalige sectorinstituut Premesla-Nederlands Instituut voor Design en Mode en het toenmalige Nederlands Architectuurinstituut (NAi), gezamenlijk de Werkgroep Vormgevingsarchieven, zetten hun respectieve expertise en taakuitvoering in. De Werkgroep ontwikkelde een infrastructuur voor behoud en gebruik van designerfgoed, via een netwerk van collectiebeherende instellingen voor de fysieke opvang en een digitaal systeem (Timmer 2005).

De Adviescommissie Vormgevingsarchieven ondersteunde de Werkgroep inhoudelijk bij het opstellen van de namenlijsten van de belangrijkste en urgentste archieven en collecties. Hierbij is een systematiek van selectiecriteria ontstaan.² Het Mondriaan Fonds investeerde in de activiteiten met een subsidieregeling voor de presentatie van de archieven en collecties die werden 'gered' en ondergebracht. Zo ontstond een vangnet met vertakkingen in nationale, regionale en gemeentelijke erfgoedinstellingen.

Dankzij dit concept, via symposia en bronnen die beschikbaar kwamen, tentoonstellingen en boekpublicaties, groeide de bewustwording van het belang van behoud en ontsluiting van designerfgoed bij ontwerpers, archief- en collectievormers en overheid. Daarbij werd nadrukkelijk gewezen op de verantwoordelijkheid van de private sector. De zorg voor het erfgoed is niet altijd louter een overheidstaak, maar vraagt om een gezamenlijke aanpak, zeker gezien de soms enorme omvang van archieven en collecties. De subsidieregeling werkte extra gunstig als hefboom in onderhandelingen met bedrijven in de designsector over investeringen in behoud van het eigen erfgoed.³

Deze aanpak vanuit de erfgoedsector resulteerde in zogenoemde thematische erfgoedclusters. Meerdere, voornamelijk regionale archieven zagen kans zich te afficheren als erfgoedcluster om een specifiek onderdeel van het vormgevingserfgoed een plaats op de kaart te geven. Dit betrof het Wim Crowwel Instituut voor erfgoed grafische vormgeving en typografie in Amsterdam (2013), het Louis Kalff Instituut →

voor industrieel ontwerp in Eindhoven en Modekern, het instituut voor mode-erfgoed in Arnhem (beide 2011).

Wat is het NOA en hoe werkt het?

Het NOA is een online database met gegevens over archieven betreffende Nederlandse vormgeving van circa 1850 tot heden. De archieven bevinden zich in erfgoedinstellingen of bij ontwerpers, ontwerp bureaus, producenten, galeries, academies en ontwerpersverenigingen en bestrijken het spectrum van grafisch, mode, interieur, kunstnijverheid tot industrieel ontwerp. Het NOA functioneert achter de schermen als onderzoeks-, registratie- en signaleringssysteem waardoor actie kan worden ondernomen om bedreigde archieven te behouden. De publieksfunctie van het NOA is een opzoek- en bladersysteem met gegevens over ontwerpers en archieven.

Het is een wegwijzer naar biografische informatie over ruim 2000 ontwerpers en bedrijven, gerelateerd aan archief- en museale collecties. Daarvan zijn 800 verblijfplaatsen gelokaliseerd en circa 500 records beschreven voor de website. Deze informatie werd verkregen door literatuur- en veldonderzoek en dankzij een uitgebreid netwerk in de erfgoed- en designsector. Een korte beschrijving van een archief of collectie is gemaakt, met een link naar de gedetailleerde beschrijving van de instelling waar het materiaal (digitaal of fysiek) kan worden geraadpleegd. Het NOA maakt intensief gebruik van de databases van het RKD. Sinds 2011 combineert het beeldmateriaal uit meerdere bronnen om de visuele rijkdom van de designsector te tonen. Het NOA is er voor de erfgoedsector, onderzoekers, designhistorici, designers in opleiding,

professionals in de creatieve industrie, verzamelaars, collectiehouders en archiefvormers. Laatstgenoemden biedt het een beeld van de voorzieningen voor archiefonderbrenging in de erfgoedsector. Brochures en symposia zorgen voor kennisverspreiding en competentieontwikkeling bij de erfgoedsector en de archiefvormers (Lap 2007, Heiden 2011).

Van 2004 tot 2010 werd het NOA ontwikkeld en onderhouden door het RKD. Na 2010 zette Premsela dit voort en per 2013 Het Nieuwe Instituut (HNI). Momenteel is het NOA onbeheerd en onbemand. Na de cultuurbezuinigingen in 2013 komen de inspanningen en investeringen rondom het NOA niet in het beleidsplan van het HNI voor, ondanks de innovatieve mogelijkheden die digitale collecties bieden.

Status quo

De NOA-activiteiten kunnen worden vlot getrokken door een centraal bereikbare coördinator aan te stellen. Voor het actualiseren van de inhoud, het registreren van wat zich waar bevindt en wat verloren dreigt te gaan, en voor voorlichting is ten minste 0,6 tot 1 fte nodig, maar om de machinerie weer te laten draaien méér; vanuit het centrale verdeelpunt moeten archieven en collecties hun weg kunnen vinden naar erfgoedinstellingen voor onderdak en presentatie.

Kunnen de erfgoedclusters bepaalde ontwerpdisciplines blijven behouden, beheren en ontsluiten? De hoogtijdagen van het NOA-model leerden ons dat facilitering door publieke instellingen voorwaardelijk is voor een goede uitvoering. De inzet voor bedreigde archieven en collecties wordt nu zelf bedreigd. Met de centrale coördinatie valt de gedeelde verantwoordelijkheid weg, en zonder betrokkenheid van de overheid gaat het niet. Maar die trekt zich juist terug. Er is een vacuüm waarbinnen onduidelijk is of de stabiele infrastructuur structureel kan worden, zoals de overheid vijftien jaar geleden beoogde.

Wat heeft het NOA-model te bieden?

Meerdere culturele domeinen hebben te kampen met verspreid erfgoed, een gebrek aan overzicht en vooral bedreigde archieven en collecties. De nalatenschap van het NOA biedt, als basisinstrument voor het verzamelen en ontsluiten

Facilitering door publieke instellingen is voorwaardelijk voor een goede uitvoering

van verspreide geschiedenisbronnen, bouwstenen voor een structurele oplossing. Het beschikt over een quickscan voor aanmelding en onderbrenging van een archief en over kengetallen voor kostenberekening. Verder biedt het een pragmatische aanpak, inclusief selectiecriteria voor omvangrijke hoeveelheden erfgoed, en een infrastructuur voor behoud, beheer en ontsluiting, op basis van samenwerking en taakverdeling.

Vruchten plukken

Het culturele landschap is veranderd sinds de hoogtijdagen van het NOA. Het is daarom van belang het spelersveld anno 2017 in beeld te krijgen, en de bereidheid een deelverantwoordelijkheid op zich te nemen te peilen. Stakeholders in de erfgoedsector moeten zich committeren naar draagkracht en expertise en private partijen zoals bedrijven, ontwerpers en verzamelaars moeten betrokken blijven.

Belangrijke voorwaarden zijn daarbij:

- Een instantie met een zekere inhoudelijke autoriteit fungeert als projecttrekker, gesteund met een overheidsmandaat.
- Er bestaat voldoende bewustzijn van het belang van designerfgoed.
- Er is centrale coördinatie als aanspreekpunt en meldpunt, en voor voorlichting en doorverwijzing.
- Er wordt in een landelijk netwerk samengewerkt: coördinatie per cultureel thema, afstemming met elkaar, steunend op bestaande netwerken, activerend en versterkend door casussen samen op te lossen.
- Er is sprake van een noodfonds voor faillissementen of dreigende buitenlandse verkoop.

Inspirerende nieuwe ontwikkelingen

Momenteel is er sprake van hernieuwde belangstelling voor gegevens over het erfgoed van de Nederlandse vormgeving, en de aanpak. Zo is het RKD voornemens 'RKD Radar' te ontwikkelen, een instrument op basis van de technische structuur van het NOA waarin archieven van beeldend kunstenaars worden geregistreerd (zie het artikel van Roman Koot in deze *Boekman*). Dankzij de resultaten uit het Netwerk Digitaal Erfgoed kunnen verspreide gegevens over archieven en collecties gemakkelijker worden verbonden, door bijvoorbeeld linked

open data en gezamenlijke thesauri. Op initiatief van het ministerie van OCW wordt gewerkt aan een beter houdbaar, bruikbaar en zichtbaar geheel van digitale collecties, met als doel meer publieksbereik, duurzaam en gemakkelijker hergebruik van digitaal erfgoed. Voorbeelden van culturele thema's zijn het Netwerk Oorlogsbronnen (NOB), dat gebruikers wegwijs maakt in de fysiek verspreide bronnen over de Tweede Wereldoorlog, en Modemuze, platform voor mode- en kostuumcollecties.

Een partij die in deze inhaalslag het onderbrengen en ontsluiten van twee sieraadarchieven op zich nam, presenteert deze en ander materiaal op www.dutchjewelleryplatform.nl. Hier wordt aan de hand van archief- en documentatiemateriaal het verhaal achter het sieraad verteld.

Het Nieuwe Instituut is sinds 2013 aandacht blijven vragen voor designerfgoed op designbeurzen in Milaan en Londen. Het initieerde begin december 2016 een draagvlakonderzoek voor een tijdelijk designmuseum in Amsterdam, bedoeld als presentatiefaciliteit voor de verspreide vormgevingscollecties. Hiermee agendeert het HNI de behoefte aan een gezamenlijk beleid voor het vormgevingserfgoed. De uitkomst hiervan vormt een graadmeter voor het vlot trekken van de diverse activiteiten van het NOA. ●

Literatuur

- Heiden, K. van der (2011) *Bewaar als...: vuistregels voor digitaal archiveren*. Amsterdam: Premisla.
- Kok, A. (2002) *Erfgoed vormgeving: inventarisatie museale vormgevingscollecties in Nederland*. Amsterdam: Instituut Collectie Nederland.
- Lap, S. (2007) *Het ontwerpproces bewaard: beknopt ABC archiveren voor architecten, ontwerpers en vormgevers*. S.l.: Werkgroep Vormgevingsarchieven.
- Timmer, P. (2005) *Een toekomst voor vormgevingsarchieven: achtergrond en analyse*. Amsterdam: Premisla.
- Schwartz, I. (et al.) (2001) *Adviescommissie vormgeving 2001*. (S.l.): Tijdelijke adviescommissie vormgeving.

Noten

- 1 De negentien titels die zijn veiliggesteld en de verantwoordelijke instellingen: Weverij De Ploeg (Textielmuseum en Regionaal Archief Tilburg), Onno Boekhoudt, Chris Steenberg (Cultuur Onder Dak Apeldoorn), Van Nelle (Stadsarchief en Historisch Museum Rotterdam), Anthon Beeke, Total Design, Joop Isthia, Ootje Oxenaar, Studio Dumbar, Benno Wissing (NAGO i.s.m. Graphic Design Museum en Stadsarchief Amsterdam), BNO, Galerie Binnen, Galerie Ra, Van Kempen & Begeer, Friso Kramer, Herman en Desiree Scholten, Dirk van Sliedregt, Constance Wibaut (RKD), Pastoe (Het Utrechts Archief).
- 2 De ontwikkelde selectiecriteria luiden: Algemeen Belang, Nationaal Belang, Nationaal Belang en Internationale Kwaliteit, Urgent. Zie verder Timmer (2005).
- 3 Een voorbeeld is het omvangrijke archief van Van Kempen&Begeer, dat mede dankzij bijdragen van het bedrijf werd ondergebracht en ontsloten bij het RKD.